

Adatok egy erdélyi imperiumváltozás történetéhez.

(Az erdélyi református egyház és iskolák államsegélyének rendezése a Habsburguralom kezdetén. 1685—1703.)

Írta: *Asztalos Miklós*

Erdély kelet és nyugat kulturális és politikai ellentétes vonzásának ütközőpontjában fekvén, külpolitikai helyzete mindig attól függött, hogy a ráható vonzóerő momentán nyugatra, vagy délkeletre volt-e nagyobb? Így az erős központi nyugati magyar hatalom és a gyenge délkeleti balkáni ideig-óraig tartó hatalmak idején Erdélynek nyugat volt a békés, délkelet a támadó felülete; mikor nyugaton a gyenge Habsburg-monarchia és délnyugaton, délen, délkeleten az erős ozmán birodalom övezte, akkor dél és délkelet volt a védő, nyugat a támadó szomszédja. Mikor az ozmán birodalom legyöngült s a Habsburg kézen levő magyar királyság megerősödött, Erdély ismét nyugati befolyás alá került s elszigetelődött a Balkántól. 1918-ban azonban újra nagy erőeltolódások történtek Középeurópában. Magyarország hatalmi súlya megcsökkent s a keleti szomszéd, az állami létre nem is rég felvergődött Románia súlya megnövekedett. Az erőviszonyok átbillenésével Erdély is a keleti szomszéd érdekkörébe került.

Erdély sorsa a történelmi időkben a mérleg nyelvének szerepe Európa nyugati és keleti végvonalának állandóan változó hatalmi súllyal terhelt serpenyői között.¹

Az a terület és az a népkomplexum, amelynek közös élete tölti meg tartalommal és teszi fogalommá ezt a szót: „Erdély“, fentiekből kifolyólag többször esett már át imperiumváltozáson. Egy imperiumváltozás mindig azt jelenti, hogy az új hatalom a maga sajátos viszonyainak megfelelően igyekszik átalakítani mindazt az életmegnyilvánulást, amelyhez állami hatásköre elérhet. Így tehát egy-egy imperiumváltozás nemcsak a közjogi természetű dolgoknak ad esetleg merőben új tartalmat és jelentőséget, hanem nem is egy téren

¹ Erdély ily természetű történeti szerepéről bővebben írtam „*Szavak Erdély története elé*“ c. tanulmányomban (Magy. Kisebbség. 1926.) és „*Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*“ című munkámban. (Bp. 1928.)

mélyen belenyul az egyesek és a politikummentes apró közületek belső életébe is. Ennélfogva igen érdekes és egyben jelentős studium, vizsgálni az egyes imperiumváltások adminisztrációjának történetét. A hatalom új birtokosának mikénti fellépése, eljárásának ok- és célszerűsége, nem különben az imperiumváltást szenvedő közösség és egyedek ellentállásának kvantuma és kvalitása, rendszeres és módszeres munkával feltárva, jelentős anyagot szolgáltat egyrészt a hatalom új birtokosa kulturális és politikai fokának, másrészt a változást szenvedő közösség vitalitásának megállapításához, értékeléséhez.

Sajnos azonban, ezen a téren még az úttörő munkán sem estünk túl. Történeti irodalmunkból és forráskiadványainkból egyaránt hiányzik például a XVII. századvégi imperiumváltás feldolgozása, illetve anyagközlése is olyannyira, hogy szinte ismeretlen részleteiben előttünk az a folyamat, ahogy átvette az erdélyi állami élet egyes funkcióit a Habsburg-hatalom s ahogy rendezte az ezzel kapcsolatban fellépett apróbb-cseprőbb problémákat. Az erdélyi református egyház történetét viszonylag nagy apparátussal írta meg öt kötetben a század elején *Pokoly* József s arra a fontos kérdésre, hogy miként rendezte az imperiumváltás az erdélyi református egyházak és iskolák államsegély jellegű anyagi támogatásának ügyét, úgyszólván alig találtunk benne valamit. Holott ennek a kérdésnek a vizsgálata igen jelentős párhuzam felállítására is alkalmat nyújtana ma.

Korántsem gondolok arra, hogy összevessük az erdélyi felekezeti iskoláknak a habsburgi impérium és a román impérium változás alatti sorsát. Ilyen párhuzamot nem vonhat senki, aki tisztában van azzal, hogy milyen lényegesen más a jelentősége a felekezeti iskolaügynek a politikum szempontjából a XVII. század végén és a XX. század elején. A XVII. század végén a vallási kérdés szinte megfelelője a mai nemzetiségi kérdésnek. Ezen évszázad államszerződésai úgy gondoskodnak a vallási kisebbségekről, mint a XX. századéi a nemzeti minoritásokról. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy az azelőtt eltagadhatatlanul protestáns-állam jellegű Erdély államilag támogatott református iskolaügyének mi lett a sorsa a szintoly kétségtelenül katolikus habsburgi államkomplexumban akkor, amikor az már a más vallású államhatalommal szemben egy vallási kisebbség ügye lőn, akkor a *XVII. századvégi kisebbségi kérdés történetét* világitjuk meg.

Kérdésünk vizsgálatánál a párhuzam nem a felekezeti iskola-kérdés akkori és mai sorsának összehasonlítására adódik, hanem

sokkal messzebbmenően arra: miként bánt a Habsburg-hatalom a kisebbségével s hogy bánik a román hatalom. Kérdésünk vizsgálatához tehát *nem egyháztörténeti, de kisebbségtörténeti szempontok* vezettek.

A nemzeti fejedelmi Erdélyben a református iskolaügy az állami ügy természetének határán mozgott.² Maga az erdélyi országgyűlés nem egyszer leszegezte azt is, hogy a református vallás mintegy államvallás jellegével bír.³ A katolicizmusnak pedig az erdélyi közvélemény többsége előtt, az elhagyott, helytelen tanítású egyház híréen túl az ellenséges indulatú nyugati szomszédal azonos politikai mentalitás gyanúját is viselnie kellett, annál is inkább, mert III. Ferdinánd nem egy ízben interveniált az erdélyi katolikusság vallási természetű ügyei érdekében. A politikai hatalom szempontjából is többségi reformátusság mellett tehát ott áll a külföldről támogatott kisebbségi katolicizmus. Amikor tehát Erdély a katolikus Habsburg-hatalomnak kiszolgáltatik, előre látható, hogy az addigi minoritásból így hatalmi többséggé lett, bár számszerint minoritás maradt katolicizmus mindent el fog követni, hogy a nemzeti fejedelemség alatti erőviszonyok megváltozását a maga javára hasznosítsa. Innen magyarázható, hogy a habsburgi előnyomulásnak ellentállni nem tudó Erdély mindent elkövet, amit diplomáciailag elkövethetett, a statusquo ante fenntarthatása érdekében. Így már a tárgyalások legelején, amikor II. Lipót *Dunod* páttert követségbe küldi Apafihoz, válaszul és tárgyalási alapul a fejedelem utasítja megbízottjait, legyenek rajta, „hogy Erdélyben a négy recepta-religiók az Approbata és az azon Approbatában írott unió conditioja szerint való szabados exercitiuma megtartassék, semmi szín és praetextus alatt semminemű üdőben persecutioja ne legyen, azoknak templomit, scholáit, parochiájit és egyéb azokhoz való proventusokat, fundusokat, haszonvevő helyeket el nem foglalják és akármelyik religiön levő minisztereket ne becstelenítsék.”⁴

A császár-király még 1685-ben kelt válaszfeltételeiben valóban volt is két ezt biztosító pont:

„6. Sem az négy bevétetett vallást Erdélyben és a partiumban semmi szín és mód alatt meg nem háboríttatja, nem is munkálkodik

² Lásd erre nézve tanulmányomat: „Az erdélyi állam iskolapolitikája 1556—1690.” (Lugos. 1929.)

³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. III. 384—386. 1.

⁴ Apafinak *Haller János* és társai számára 1685 nov. 4-én adott instrukciójából. *Alvinczi Péter okmánytára*. I. k. 8. 1. és III. k. 16. lap.

a templomoknak, iskoláknak, sem az egyházhoz való jóknak, jövedelmeknek elvételében . . .

11. Soha nem munkálódik ő felsége benne, hogy Erdélyben a patronatust és papi just felállassa. Még csak előhozatását is azon materiának nem parancsolja.⁵

Megismétlődnek ezek a pontok Lipót másodszor tett ajánlatában is, amely az erdélyi követek 1686 április 5-én tett előterjesztésére adott válasz volt.⁶ A két pontra az erdélyiek válasza megelégedést fejezett ki, mondván: „az hatodik punctum legjobban vagyon írva, csak abban is valami rést ne keresnének, noha igen akarnók, ha oda tétethetnék: juxta leges eorum approbatas . . . Az tizenegyedik is jól vagyon írva.”⁷

Amikor 1687 őszén lotharingiai *Károly* herceg hadaival előzőnlé Erdélyt és Kolozsvárt október 18-án megszállta, a hozzáküldött követségnek térítvényt adott a herceg a város kiváltságainak és a szabad vallás gyakorlatának biztosításáról. A vallások szabad gyakorlatát a térítvény majdnem azokkal a szavakkal biztosította, mint azt a fenti, első 1685-ös utasítás is kérte:

„Quod religionum hactenus receptorum exercitia in suo libero statu, sicut de praesenti inveniuntur, intacte conserventur, templa, collegia, scholae, domus parochiales, proventus ecclesiastici singulari protectione muniantur, conservatur, neque ullo modo ipsae etiam ecclesiasticae personae tum ratione personarum, tum bonorum et possessionum suarum ullis oneribus aggraventur.”⁸

A kolozsvári térítvényt néhány nappal később követte az úgynevezett balázsfalvi egyezmény megkötése (1687 okt. 27) egyrészt a fejedelem és Erdély rendjeinek követei, másrészt a császár nevében a lotharingiai herceg között. Ebben az egyezményben a vallásügyről a második szakasz 3. pontja így intézkedik:

„Egész Erdélyben a bevett négy vallás, azok papjai, iskolái, szentegyházai, isteni tiszteletök szabad gyakorlásában és jövedelmök vételében semmi úton nem háboríttatnak meg, semmi törvénytelen-séggel, vagy károsítással nem illettetnek; a papok, tanárok és iskolák épületei, valamint egyébütt az országban, úgy Szebenben sem tar-toznak szállásadással.”⁹

⁵ *Alvinczi Okmánytár*. I. k. 98. és III. k. 67. lap.

⁶ U. o. I. k. 101. l.

⁷ U. o. I. k. 105. l.

⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. XIX. k. 216. lap.

⁹ *Kövári*: Erdély történelme. V. k. 184. l.

A következő év május 9-én az erdélyi rendek képviselői nyilatkozatot írtak alá, hogy az ország visszatér Magyarországra királyához s fejedelem is letette a hűségesküt. Most már csak az ismert bécsi és balázsfalvi pontok ratifikált diplomában való elnyerése volt hátra; ebből a célból a rendek június 1-én egy diplomatervezetet juttattak Caraffa útján az udvarhoz. E tervezet első pontja foglalkozott a vallásüggyel:

„A bevett négy vallás soha semmi módon és semmi ürügy alatt a maga szabad gyakorlásában meg ne háboríttassék, hanem minden ekklesia, templom, iskola, papiház maga szokásaiban, szertartásaiban, határaiban, jövedelmeiben, kiváltságaiban, eddig gyakorolt szokásos törvényeiben, úgy az egyházi szolgák szolgálatjokban, tisztokban és szabadságokban illethetetlenül megtartassanak, amint erről a lothringeni herceg is velünk végzett vala.“¹⁰

A diploma elnyerése — mint napról-napra kitűnt — ekkor azonban csak hiú remény volt. Így az Apafi halálát követő zavaros viszonyok között török támogatással Erdélyre törő Thököly Imrét a közelemény szívesen fogadta. Az 1690 szeptember 15—29. közötti keresztyén-szigeti országgyűlés fejedelemmé választotta s ő a hozott törvénycikkek másodikának első szakaszában ígérte: „Hogy minden rendeket személyválogatás nélkül, az négy accepta religiókban az azoknak szabados exercitiumaiban ő nagysága megtart, az articulusok szerint.“¹¹

Thököly uralma felettébb rövid volt ugyan, de bizonynyal hozzájárult ahhoz, hogy végre kiadatott a diploma, amely *leopoldi diploma* néven ismeretes. A rendek ez újabb tervet már 1691 február 5-én elfogadták s azt Lipót december 31-én aláírta s függő pecsét alatt kiadta. Az új viszonyok közé került Erdély állapotát több mint másfél évszázadra rendező diploma így szól a vallási kérdésekről:

„I. A bevett vallások, templomok, iskolák, parochiák, vagy más, mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében semmi sem másíttatik meg, bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségükön, és így minden más vallások terhelhetése nélkül, Kolozsvárott, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; úgy Gyulafejérvárt is a kisebb templomot, mely hajdan Báthori Kristóf által emeltetett s el van

¹⁰ *Kövári*: i. m. V. 195—196. ll.

¹¹ *E. O. E.* XX. k. 407. l.

pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templomépítés jogával bírjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások bírnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

2. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól külön válása óta, fejedelmi adomány-leveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általok adott címeiket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek, és céhek, akár a *bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak*, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyföldön és Debrecenben, ha bár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlük, sem más egyházi vagy világi rendű férfiútól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bír, jövendőben is vallhassa és bírhasssa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévn, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna.¹²

Alig lépett azonban érvénybe a diploma, a katolikusok megkezdték harcukat aziránt, hogy biztosított jogaikat szélesebb körűvé tágíthassák. Már 1692 kora tavaszán egy 6 pontú követeléssel járultak az országgyűlés elé, melynek több pontja a protestánsok anyagi helyzetét is érintette — így a papoknak kért jövedelem, ami a dézma megosztását jelentette volna, a püspökség helyreállítása, ami viszont a szekularizált jószágok birtoklását zavarta volna meg — egy pontja pedig — a jezsuiták bebocsáttatása Erdélybe — Erdély törvényeivel állott ellentétben.

Már ez a lépés sejtette, hogy a hatalom katolikussá válása kapcsán megerősödött katolikus kisebbség erőteljes pozícióharcot fog folytatni régi hatalma visszaszerzése érdekében. Az első attack sikeres is volt, mert az 1693 ápr. 9-én kiadott pótdiploma már püspöki teendőkre feljogosított vikáriust ígért a katolikusoknak, nemkülönben jóváhagyta, hogy a katolikusoknak Kolozsvárott a reformátusok templomot, az unitáriusok kollegiumot adjanak át s hogy a fejevári Báthori-templom számukra helyreállíttassék. E pontok mellett már csak szépségflastrom volt a protestánsok számára,

¹² *Kövári*: i. m. V. 221—222. ll.

hogy a pótdiploma ígérte, miszerint a katolikus iskolákban oly egyházi személyek alkalmaztatnak, amelyek a más vallások előtt nem gyanusak s hogy leszegezte az elvet: a négy bevett vallás szabad gyakorlatában, jogaiban, javaiban és birtokaiban, amint jelenben van, minden zaklatás nélkül, békén hagyandó. A katolikus vallás ezzel az addig államvallási jogokat élvező református vallással egyenjogusított! Kevéssel utóbb pedig megindította a nyílt harcot is ellene azzal, hogy megfosztani igyekezett azt attól az élvezett állami támogatástól, amelyet pedig a leopoldi diploma világosan tovább is fenntartandónak ígért.

Pedig az állami támogatás, melyet az erdélyi ref. egyház és iskolák élveztek, igen jelentős volt. Több hiteles kimutatás áll rendelkezésünkre, amelyből a támogatásnak a nagyságát megállapíthatjuk. Az első *Várady* Lászlónak 1693-ban készült összeírása. Eszerint az erdélyi sóbányák évi 480.000 kockányi sóterméséből a nem-katolikus lelkészek, tanárok és tanulók (*Praedicantibus, Professoribus, Studiosis Acatolicis*) évenként 30.330 kockával részesedtek, amelynek kivágásáért 909 fr 90 d. összeggel terheltek meg. Mivel a só kockája 10 d. értéket képviselt, a kitermelési költség levonása után a sójövedelem 2123 fr. 10 dénárt tett ki. Az egyes bányák a következőképen járultak hozzá az összeghez: a tordai 10.500, a deési 6920, a kolosi 4674, a széki 4636 és a vizaknai 3600 kockával.¹³ A bécsi udvari kamara levéltárában található három, a *Várady*-féle kimutatásánál lényegesen kimerítőbb összeírás is az állami javakból a reformátusok részére kiszolgáltatandó különböző összegekről. A három kimutatás pontosan részletezi az egyes állami jövedelmi forrásokat terhelő tételeket, feltüntetve azt is, hogy ki az élvezője az egyes tételeknek. Sajnos, nincs most terünk az egyház- és gazdaságtörténetileg egyaránt jelentős kimutatások közzlésére s így csak a a végső összegezés ismertetésére szorítkozunk:

Ex fodina Siculica	606 f. 50 d.
Ex aliis salis fodinis	3532 „ — „
Ex Radnoth	47 „ — „
A provisoribus vel Prefectura fiscali	477 „ — „
Ex Arendis Comitatum	400 „ — „
Ex Bonis Albensibus	631 „ — „
Ex Tricesimis	265 „ — „
Summa Pecuniae fl.	5953 Hung. 50 Den.

¹³ *Várady* összeírása, mely egy egész vaskos füzetet tesz ki, olvasható a bécsi udvari kamara 15.469/b. jelzetű, Act. Sieb. 1615—1694. feliratú fascikulusában.

Triticum.....	1252.—
Vinum	520.—
Avenae	18.50
Saginati	150.—
Pisum	8.—
Milium	7.50
Agnelli	27.50
Mellis oct.	5.—
Butiri oct.	8.80
Foeni Currus	24.—
Ligni Currus	51.75
Cannabis Gel.	50

*Omnia in Pecuniam Versa faciunt fl. Hung. 8027.05 den.*¹⁴

Eszerint a reformátusok állami támogatása évi 8027 magyar forint és 5 dénár-ra rugott. Ebből az összegből 666 forint és 50 denar a százszok tizedéből származott s így a százszok megterhelésének is tekintődhetett. Pokoly említett művében a református egyház állami támogatását mintegy 12.000 rhénes forintban állapította meg.¹⁵

Amint láttuk, ennek a jelentős összegnek a további élvezetét úgy a leopoldi-diploma, mint az áprilisi, pótdiploma jellegű deklaráció biztosította. Kezdetben nem is állt be zavar. Amikor 1693 május 19-én Alvinczy Péter és Baranyay György Bécsben tárgyalnak Kollonicszal az erdélyi kamarai jövedelmek bérletéről, mely tárgyalás eredményét a császár május 30-án írta alá, a megállapodás még nem tartalmaz a katolikusok egyenjogúságának fokozott körülírása mellett olyant, ami az anyagi statusquo ellen szólana. A császár az erdélyi sóbányák és sókereskedelem ügyében az 1696 március 14-én kelt, a kincstárnoknak adott utasításában intézkedett, melyben külön foglalkozott az egyházaknak járó só kiszolgáltatásával is, célozva arra, hogy üdvös lenne, ha kivihető, hogy a sójádékok kevesebb pénzzel megváltassanak. A kincstárnak, *Apor István*, június 8-án bőséges felterjesztésben válaszolt az utasításra, amelyben főleg a bányák állapotára és az 1692 óta felhalmozott hátraléokra hivatkozva helyeselte a redukció gondolatát.¹⁶ Mindazonáltal az őszi fejevári országgyűlésen jelentést tett arról, hogy bár az udvari kamara az erdélyi sóbányák jókarba hozására 100.000 tallért utalványozott ki, ő az összegből 6000 forintot kapott kézhez csupán s így sem a nemeseknek, sem az egyházaknak járó só-t nem tudja pontosan kiszolgáltatni, ám ígérte, hogy „boldog emlékezetű néhai feje-

¹⁴ Udvari kamarai levéltár „Siebenbürgen 1700—1701“ jelzetű akta-kötegében.

¹⁵ *Pokoly József*: Az erdélyi ref. egyh. tört. III. kötet 47. l.

¹⁶ Lásd az udvari kamarai levéltár „Act. Siebenb. 1695—1699“ jelzetű fascikulusában.

delmek collatiójából, amely becsületes ecclesiastica personák, esztendőnként adandó, bizonyos számú kőskökhöz praetendálnak, csak modo praemisso *pénz jöjjön kezemhez* a sóaknak coláltatására, assicurálom ő kigyelmeket is, hogy *pénzül* kinek-kinek maga igaz jussa és praetensiója szerint való quantumot kiadatom, lévén a felséges udvartól is az iránt való parancsolatom.¹⁷

Az erdélyi katolikusság ez alatt nem ült tétlenül. Már 1696 január 19-én püspököt nyert. *Kollonics*, mint Magyarország hercegprímása, helyreállította az erdélyi püspökséget s püspökül *Illyés* Andrást nevezte ki. Az új püspök azonban Rómából csak oly feltétellel kapta meg szeptember 16-án a consecratiót, hogy addig nem teheti le préposti méltóságát, míg püspöki javai, „melyek ez idő szerint az eretnekektől le vannak tartóztatva“, vissza nem szereztetnek.¹⁸ A kinevezés után az erdélyi katolikusok külön pecsétet csináltattak maguknak, magukat „status“-nak kezdték nevezni s vagy még 1696 végén, vagy a következő év elején emlékiratot intéztek a császárhoz, amelyben *többek közt* azt kérték, hogy a még református vagy lutheranus kézben levő régi kath. papi ruhák és egyházi szerek visszarendeltessenek, a kórházak közössé tétessenek s a városi dézmák a protestáns és a katolikus pap között osztassanak meg. Ez a katolikus rendek által összeállított emlékirat 1698 február 1-én érkezett be az udvari kamarához. Az emlékirat 13 panasz-pontjából és 9 javaslatából a 7. javaslat irányult legélesebben a református egyház ellen. E pontban azt javasolták a Felsőnek, hogy úgy az unitárius, mint a kálvinista és lutheranus praedikátorok mutassák be az adományleveleiket, mert nem egy oly adományt élveznek, amelyek miseszolgáltatás céljaira tétettek. Mivel pedig ők misét nem szolgáltatnak, a kincstárnok is szüntesse be számukra az adományok folyósítását.¹⁹

A periferiákon takarékosagra felettebb hajlamos udvari kamara nem késett a kapott nagyszerű ideát felhasználni. Már március 18-án császári utasítás megy a gubernátorhoz és a kancellárhoz, amely „magyarázza“ a „nem egész világos“ kincstárnoki utasításokat. E magyarázat ötödik pontja elfogadja a katolikusok javaslatát s ezen a ponton lép fel az államhatalom határozott állásfoglalással a volt kisebbség mellett a volt többségi elem ellen. A kérdéses ötödik pont ugyanis azt kívánja, hogy a kormányzék előtt a kincstárnok

¹⁷ E. O. E. XXI. k. 260. l.

¹⁸ *Pokoly*: i. m. III. k. 33. l.

¹⁹ Udvari kamarai levéltár. „*Sieb. Act.* 1695—1699.“

vizsgálja meg, hogy az alapítványok és adományok tulajdonosai milyen jogn bírják azokat. A császár a kétes esetekre nézve fentartotta magának a döntés jogát. *Apor* április 7-én megkapta a kamarától a katolikusonak a fejevári residencia felállíthatása végett beadott kérvényét is véleményezés végett, amelyre már 22-én oly értelemben válaszolt, hogy az egyenlő elbánás elve alapján teljesen méltányosnak tartja a kérést. Rövid véleményezése bevezetéséül most sem mulasztja el hivatkozni arra, hogy a más felekezetek lelkészei évenként tetemes támogatást élveznek.²⁰

Az erősen katolikus érzelmű *Apor*, aki amellet érdemeket is akart elérni az udvari kamara előtt, teljes ambícióval fogott hozzá a támogatások eredetének kivizsgálásához. Igen megnehezítette az egyházak helyzetét, hogy számosan elvesztették a zavaros időkben az eredeti adománylevelet. De ahol az eredeti adománylevél meg is volt, még ott is számos kifogást emelt *Apor* az adomány érvényesége ellen. A kifogásolt tételek a következők voltak :

1. Kolozsvári ref. iskola a kolosmonostori tizedből	300.—	frt
2. Kolozsvári ref. isk. és egyház a harmincadból	900.—	„
3. A harmadik kolozsvári ref. lelkész a 30-adból	230.—	„
4. A dévai lelkész és tanító a dévai javadalmakból	294.70	„
5. A hátszegi lelkész és tanító a harmincadból	157.—	„
6. A kereszturi lelkész a kincstári jövedelmekből	20.—	„
7. Az alvinci tanítók a kincstári jövedelmekből	16.—	„
8. A váradi lelkész a vizaknai sóbányából	36.—	„
9. A zalatnai lelkész a szászok tizedéből	126.—	„
10. Az abrudbányai lelkész a szászok tizedéből	126.—	„
11. A görgényi egyház a kincstári jövedelemből	24.—	„
12. Az ernyei, sellyei és káli egyházak a szász tizedből	60.—	„
13. A kézdívásrhelyi egyház a sófalvai bányából	113.—	„
14. A fejéregyházi egyház	64.50	„
15. A székelykereszturi egyház a sófalvi bányából	42.—	„
16. A székelyudvarhelyi iskola	—	„
17. A kövári lelkész a kincstári jövedelmekből	90.55	„
18. A musnai lelkész	—	„
19. A szamosujvárnémeti lelkész ugyanabból	63.—	„
20. A széplaki lelkész	16.—	„
21. A debreceni kollégium	600.—	„
22. A dési egyház és tanító	140.—	„
23. A vizaknai egyház	160.—	„
24. A fejevári professzorok	200.—	„
25. A kolozsi tanító	30.—	„
26. A széki lelkész	—	„

Így a november 14—15-én lezajlott igazoló eljárásom több mint négyezer forintnyi javadalmától fosztott meg az erdélyi reformátusság, míg 5015 forinthez a jogigényt kénytelen volt *Apor* is elis-

²⁰ Idézett iratok a kamarai levéltár „Sieben. Act. 1695—1699.“ c. fascikulájában olvashatók.

merni. A kifogásolt tételeknél a kifogás okául a legkülönbözőbb ürügyek hoztak fel: így a kolozsi tanító oklevele nem „in bona forma“ kelt, a kővári és udvarhelyi iskola, illetve lelkész csak conventiót s nem donatiót mutatott fel, a széki papnak csak patens levele volt, az alvinci és kereszturi adomány nem fejedelemtől, de fejedelemtől származnak, a dési és vizaknai papoké misealapítványról szólt, Debrecen nincs Erdélyben stb. Kifogásoltatott a ref. püspök 200 forintja is, de mivel a gubernium ref. tagjai vállalták, hogy abban az esetben, ha a császár kifogásolná, akkor ők visszatérítik az összeget, *Apor* végül is ígéretet tett ennek kifizetésére.

Az igazi megpróbáltatást azonban nem az addigi támogatás 45%-a körül mozgó hányadának megtagadása jelentette, hanem az, hogy *Apor* egyrészt a bányák állapotára hivatkozva, másrészt pedig az ügy folyamatban lévő volta címén ez évtől kezdve 100%-ig beszüntette az élvezett járulékok további folyósítását.²¹

A gubernium, illetve *Bethlen* Miklós, aki ezidőben a református közpénzek gondozója és kezelője is volt, 1699 március 30-án terjedelmes információt küldött a Felsőházhoz, amelyben hivatkozott arra, hogy *Apor* 1693—96 közötti elődje *Haller* János mindig pontosan kifizette a most megtagadott összegeket. Sorra vette *Apor* jogi érveléseit s igyekezvén azokat megcáfolni s arra kérte a Felsőházat, hogy úgy a kifogásolt, mint a kétes tételek folyósítását elrendelni kegyeskedjék.

A katolikusság, látva sikereit, tovább folytatta ezalatt a megkezdett offenzívát. 1699-ben már azt fejtegeti egy emlékiratban, hogy mit és miként lehetne a katolikus religió érdekében tenni, hogy az eretnekséget lassan ki lehessen írtani. Az emlékirat gazdasági természetű indítványai között szerepel a dézmáknak és kamarai javaknak a prot. egyházak és iskoláktól való elvétele is. Tehát a katolikusság igyekezett napirenden tartani és döntést provokálni ki e kérdésben.

Időközben az udvari kamara elérkezettnek látta az időt arra, hogy a teljesen zavaros erdélyi kincstári ügyeket rendeztesse s egyúttal véglegesen átvegye azok irányítását. Evégből 1699 július 30-án egy úgynevezett *cameralis commissio* küldetett le Erdélybe. A *commissio* feje báró *Thavonát* Lajos, jegyzője *Eckler* György volt. A fenti napon kelt s számukra kiadott utasításnak 16. pontja körülmenyesen

²¹ A közölt kimutatást az udvari kamara több idevágó kimutatásából és jegyzékéből állítottam össze.

felhívta a figyelmüket az erdélyi fejedelmek által a különböző református egyházi és iskolai személyek részére tett adományokra. Utasítja őket, hogy zaj és feltűnés nélkül vizsgálják meg a dolgot úgy katolikus, mint nemkatolikus részről s az ügy állásáról — „melyben kincstárnokunk igen buzgólkodónak látszik“,²² pontos információval szolgáljanak.

Később, szeptember 16-án a kamara újabb utasításában a commissiónak jelzi, hogy amennyiben a sómonopoliumot terhelő adományi terheket csökkenteni lehet, hajlandó a privilégiumok érvényességét úgy-ahogy elismerni.

A commissio Erdélyben nem ült ölbetett kezekkel, hanem gyakorlott adminisztrátorok és iskolázott közigazdáként jártak mindennek utána. *Bethlen* önéletírásában megjegyzi: „Ez a commissio kimosdatá 1. a gubernátort és Aport az árendált harmincadból, 2. a guberniumot a várból és tekinteti authoritásából, fizetéséből, 3. Aport thesaurariusság valóságából, a tyúkmonynak csak a héját, nevét hagyván néki, sőt még számot vőn tőle és 56 ezer forintig meg is adósítá . . . 4. A haza fiait a fiscalis tisztekből, végezetre az országot szabadságából, diplomájából.“²³

A reformátusok a commissio bejövetele után rögtön felhasználták az alkalmat, a kamara embereinek jelenlétét arra, hogy kérvénnyel forduljanak a kamarához egyrészt a járadékok kiutalása, másrészt a százsz tizedekből járó rész további élvezhetése végett. A két kérvény hatása alatt a császár szeptember 16-án — mikor a fentebb említett újabb kamarai utasítás is kelt — utasította az udvari kamarát, hogy az erdélyi katolikus és nemkatolikus sérelmeket a kincstárnok által megtagadott kegyes adományok ügyét haladék nélkül tegye vizsgálat tárgyává. Előzőleg azonban a császár ismét egy újabb pótdiplomát bocsátott ki (szeptember 5.) *Mikes* Mihálynak, az erdélyi katolikus status megbizottjának agilitása eredményeül, amit mint a *Mikes-féle öt pontot* ismerünk. Ez a pótdiploma már nemcsak a katolikus jogegyenlőségét, hanem azon túl, számarányán felüli érvényesülését is biztosította. Gazdaságilag az első pont volt sérelmes az addigi joggyakorlat szempontjából a protestánsokra, elvévén az eddigi élvezett jövedelmüknek egy jelentős részét:

„a tizedek negyedei — mondja ugyanis e pont — ezentúl ne a protestánsok prédikátorainak, hanem a római kath. lelkészeknek fizetessenek; fentmaradván a protestánsoknak azon szabadsága,

²² Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1695—1699.“

²³ II. 182—183. ll.

hogy saját papjainak, mint eddig, ezután is adhassanak tizedet.²⁴ Amíg tehát a hatalmat maga mögött érő katolikusság egyrészt *Apor* hivatali helyzetén, másrészt újabb és újabb emlékiratain keresztül igyekezett a volt hatalmi majoritást anyagi erőforrásai elvételeivel számbeli minoritássá fejleszteni vissza, addig az új imperium biztos következetességgel vonta vissza a statusquora tett ígéreteit a katolikusság egyre szélesebb jogúvá fejlesztése útján. Az új hatalmi kisebbség tehát egyrészt a volt kisebbség támadásával, másrészt az államhatalomnak a volt kisebbséget erősítő politikájával került szembe.

Úgy látszik, hogy a császári utasítás a kamarán át eljutott a pedáns s mindenre tekintő *Thavonáthoz* is s ő igyekezett féket tenni *Apor* túlbuzgóságára, mert a thesauratus december 2-i fejevári ülésén már egyaránt elkészítették a reformátusokat és a katolikusokat illető, a sóbányákat terhelő adományok tervezetjellegű kimutatása. E kimutatás szerint — amely a kolozsi, tordai, vizaknaki, széki és dési sóbányákhoz küldendő utasítás melléklete volt — a katolikusokat és a reformátusokat egyaránt 2950 magyar forintot érő só illeti meg. Ezen felül még minden kolostornak 20—20 forint értékű só helyeztetett kilátásba. Nem érdektelen az, hogy a tervezetben oly tételek is szerepelnek, amelyek *Apor* kincstárnok által annak idején kifogásoltattak.²⁵ Előre bocsátom, a tervezet elkészült ugyan, de az összeg kifizetésére — legalább is a reformátusok számára — nem került azért sor.

A császár- király az elmérgesedő ügyet mindenképen helyes mederbe akarta terelni. Bizonytal felismerte annak a jelentőségét, amivel az erdélyi reformátusság teljes elkészerítése járhatott volna, lévén az még változatlanul számszerű majoritás a politikai jogú elemek között. Ezért 1700 január 19-én utasította az erdélyi kancelláriát és az erdélyi kormányzékot, hogy a cameralis commissióval együtt vegyék megfontolás alá a katolikus és a nemkatolikus klérus sóügyét, hogy az végre rendbe hozzattassék és a nyugtalanság elülhessen s mérlegelésük eredményét terjesszék fel hozzá jóváhagyás végett. A kormányzékot külön is utasította, hogy a királyi könyveket adják át a commissiónak, hogy az a donatiók ügyét felülvizsgálhassa. Ugyanekkor kifejezte a császár- király a commissiónak küldött patensében, hogy ő semmiféle jogos privilegiumot megszü-
n-

²⁴ E. O. E. XXI. k. 419. l. — *Pokoly*: III. 41. l.

²⁵ Udvari kamarai levéltár. „Siebenbürgen, 1700—1701“ jelzetű köteg.

tetni nem akar s utasította azt, hogy a guberniummal karöltve keresse a megoldást s tegyen jelentést az udvari kamarának.²⁶

Az utasítással március 6-án foglalkozott a Fejérvárott *Bánffy Györgynél* tartott konferencia, amelyben rajta kívül báró *Thavonát*, a kancellár (*Bethlen M.*), a kincstárnok (*Apor*), *Sárosi*, *Torotzkai*, *Eckler* és *Olasz* vettek részt. A konferencia azonban inkább jogi, mint ténybeli megállapításokat tett csupán.²⁷

Az udvari kamara március 16-án külön utasítást küld az ügyben *Thavonatnak* és *Ecklernek*. Visszaküldi a katolikus és nem-katolikus alapítványok ügyét azzal a megbízással, hogy kimerítőbb jelentés készíttessék, nemkülönben tétessék javaslat a kamara további teendőiről.

Április 29-én maga a Felség küld újabb utasítást *Thavonát*-nak és *Ecklernek*, hogy jöjjenek össze a kincstárnokkal s vizsgálják felül a reformátusok azon javadalmait, amelyeket az kifogásolt, kétesnek talált valamilyen okból. A császári és kamarai utasításoknak, úgy látszik lett is némi foganatja. Erre mutat az a körülmény, hogy július 27-én *Apor* kiszáll Székelyudvarhelyre, ahol *Tiboldi Pál*, dályjai *Literati Bálint* és *Borbély Jánossal* együtt 30 tanúkihallgatást eszközöl arra nézve, hogy az udvarhelyi ref. egyház és iskola a multban hogy és miként részesült a sójövendelmekből és egyéb szolgáltatásokból. Ugyanekkor bemutatattik *Apafi Mihály* 1676-ban kelt oklevele: „Scholae Orthodoxae Udvarhelyiensis Constitutio“, nem különben *Apafi* 1674-ben kelt, az udvarhelyi és a muzsnai ref. egyháznak adott adománylevele is. A vizsgálati eljárás azonban hosszú időt vehetett igénybe, mert *Disznaji Mihály* széplaki ref. lelkész és *Dálnoky Bálint* gálfalvi ref. lelkész 1701. április 19-én tesznek *Apor* előtt bizonyosságot a gálfalvai eklézsia járandóságairól.

1700. december 4-én személyi változás állott be a kamarai commissióban, amennyiben *Thavonát* visszatért s helyébe Johann Fridericus Graf von *Seeau* küldetett ki. Utasítása december 6-án kelt s megbízatásáról a rendeknek a következő nap küldetett értesítés. *Eckler* azonban megmaradt továbbra *Seeau* mellett is.

Apor 1701-re is elkészítette a sóbányákat terhelő járadékok kimutatását, mely szerint a katolikusok 2375 forintot és kolostorokként 200—200 sókockát, a reformátusok pedig 2425 Rhrenforintot

²⁶ Előbbi fascikulusban.

²⁷ Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1702—1705“ jelzetű fascikulusban a „Projectum in publicis Comitibus pro Reformatione Transsilvaniae propositum“ c. aktagyűjteményben.

kaptak volna — ha Apor fizetett volna, de a kimutatás elkészítettésénél most sem jutott tovább.

Az 1701. februári fejevári országgyűlés 16-án tárgyalta a gazdasági sérelmeket s ezek során felpanaszolták a rendek, hogy az egyházi járadékok sem a lelkészeknek, sem az iskoláknak, sem a kórházaknak nem fizettetnek ki, pedig a diploma 2. pontja azt megígérte. Február 20-án jegyzi ellen a kormánysszék a sérelmeket s fenti pontnál megjegyzi, hogy a császári felségnek a kincstárnokhoz és a kamarális commissióhoz intézett decretumai szerint a kétségbe nem vont tételek kifizetendők volnának. *Seeau* kéri is a kormánysszéket, jelöljön az ki egy pontos határnapot, amikor Apor jelenlétében *Bethlen* kancellárral szegről-végre letárgyalja a kétes pontokat, hogy egy végleges jelentést küldhessen az udvari kamarának.²⁸

Ez a konferencia végre március 15-én össze is ült; jelen voltak a *cameralis commissio*, *Bethlen* és a *ref. lelkészi kar* s letárgyalták pontról-pontra haladva mégegyszer azt az 52 tételt, amit Apor 1698-ban részben elfogadott, részben kifogásolt. A commissió tehát nemcsak a kétséges pontokat vizsgálta felül, hanem az egész anyagot új felülvizsgálat tárgyává tette. A konferencia jóindulatú volt, amit a következők igazolnak:

A kolozsvári kórház kérdésénél győzött *Bethlen* álláspontja, melynek érdekében már Thavonát is közbenjárt az udvarnál, hogy a katolikus javakból is adassék számára 200 forint s akkor katolikusok is kezeltessenek benne „sine scrupulo“.

A kolozsvári ref. iskola diákjai számára a *Bethlen* Gábor által adott évi 300 forintot és a *Catharina* fejedelemszony által adott évi 900 forintot, nemkülönben az *Apafi* által a kolozsvári ref. egyháznak adott évi 230 forintot, amiket Apor annak idején azzal kifogásolt, hogy az benne van a kollegium *Barcsai* és *Apafi-féle* 1600 forintjában, most a commissió jogosnak ismerte el.

A kolozsi lelkész és tanító, a dévai lelkész és tanító s a hátszegi lelkész és tanító járadékait a kamarához terjesztették fel döntés végett.

A fejedelemszony adományait, kinek még sem volt adományozási joga, csak kivizsgálandónak ítélték.

A zalatnai és abrudbányai lelkészek járadéka is megígértetett. stb. stb.²⁹

²⁸ Valamennyit lásd az udvari kamarai levéltár „Act. Sieb. 1700—1701“ jelzetű fascikulusában.

²⁹ Udvari kamarai levéltár. „Siebenbürgen, 1700—1701“ jelzetű fascikulusban.

A commissio április 29-én terjesztette fel jelentését az udvari kamarának. A március 15-i ülésen tanúsított jóindulat itt is mutatkozik, még a vizaknai egyháznak annak idején misemondásra nyert adományát sem tagadtatja meg, hanem a kamara bölcs belátására bízta.

A felterjesztés leglényegesebb része az volt, hogy a só nem természetben, hanem, mint minden egyéb, készpénzben fizetessék ki, még pedig kockánként az eddigi 10 kr. helyett nem több, mint 5 kr. értékben. Erre a „pompás“ megoldásra a gubernium és a commissio természetesen a felekezeti érdekeltek nélkül jött rá.

Amíg tehát egy oldalról a commissio kétségtelen jóindulatot tanúsított s úgyszólván minden tétel folyósítását javasolta, addig a folyósítandó összeget nyírta meg másfelől. Így a közhangulat is lecsillapított volna az ordító sérelmek megszüntetésével, viszont a kamarának alig kellett volna többet kifizetnie, mint az Apor által körül-jogfosztott összeget. Hogy a külföldi protestáns hatalmak követői mennyiben segítettek elé ezt a megértő hangulatot, sajnos, nem ismeretes.

Május 6-án újra jelentést küld ez ügyben a commissio az udvari kamarához s ebben jelzi, hogy Apor maga is ajánlja az összes javadalmak kiegyenlítését.³⁰

Az ügynek most aránylag huzamosabb időn keresztül nem voltak fejleményei, mígnem a következő év, 1702 január 28-án a császár utasította az udvari kamarát egy terjedelmesebb, sok minden másra kiterő utasítás 23. pontjában, hogy az ügyben intézkedjék:

„Kegyes akaratunk és parancsunk“, írja a császár-király, „hogy a katolikus és nemkatolikus egyháziakkal történt megegyezés alapján³¹ a tényleges tartozásnak megfelelő pénz, az eddig nyert só helyett, az erdélyi sókasszából kifizetessék s ezáltal mindkét Klérus panasza megszüntessenek.“³²

Az udvari kamara már február 13-án utasítja is a camerális commissiót, hogy a sójárandóságokat kockánként 5 krajcárral számolva fizetessék ki a vizaknai bányapénztárral. Hogy az utasítás már ekkor expediáltatott-e vagy sem, nem tudjuk, tény azonban az, hogy az utasítás aktáján még április 29-én is fogalmazgattak a kamarában. Bár lehet, hogy ez utóbbi, csak az első utasítás megismétlése volt.³³

³⁰ Mindkét ügydarab az előbbi fascikulusban.

³¹ 1701 márc. 15-én a ref. lelkészek is jelen voltak.

³² Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1702—1705.“

³³ Fenti fascikulusban.

A császár-király március 7-én megkereste a magyarországi só-inspectort *Dizentet* is s utasította őt, hogy az erdélyi katolikus és nemkatolikus klerus sójavadalmai kiegyenlítése ügyében vegye fel a tárgyalások fonalát az Erdélyben működő commissióval s a szükséges összeget az erdélyi sókassza most és a jövőben rendes nyugta ellenében pontosan fizesse ki.³⁴

A dolog azonban nem haladt valami gyorsan az adminisztráció bonyodalmas útján a végleges elintézés felé. Erre vall, hogy ez év októberében az esztergomi érsek sürgeti meg a kamaránál az erdélyi kath. klérus sójövödelmének tényleges kifizetését. A császár parancsot is ad október 6-án 2458 frt 20 kr. és 615 frt 35 kr. kifizetésére *Dizent* úrnak, amelyben feleleveníti március 7-i utasítását is. Az eredmény azonban most sem volt a várt.

Erre vall, hogy a katolikusok mintájára szintén „status“-sá vált erdélyi reformátusság egy panaszos kérvénnyel járult az udvari kamara elé, kitérve panaszát, hogy bár a Felsőség úgy a katolikus mint nemkatolikus járadékokat kifizetni parancsolta s arról *Dizent Mihály Lőrincet*, a sóinspektort értesítette is, a reformátusság már 7 év óta — *Apor* a fizetéseket 1696-ban szüntette be — nem kap semmit a jogos állami támogatásból s így az új megállapítás szerint évi 6669 rhenes forinttól esik el. A reformátusok a folyósítás reményében Seeau közbenjárására a fejérvári kollégium-kertet is átadták a katolikusoknak s mégis minden remény meddő maradt.

A kamara még foglalkozott 1703 szeptember és októberében a kérvénnyel, de aztán mindent félbeszakított egy addig kevés figyelemre méltatott körülmény, az erdélyi közhangulat lassú, de biztos elkeseredése, amelyet főleg a *Mikes-féle* öt pont s a katolikusok azon alapuló s 1700 óta egyre megújuló követeléseit táplálták. Amikor *II. Rákóczi Ferenc* a cselekvés terére lépett, Erdély viszonyainak bécsi rendezése megszakadt. Amint azt egy a vallási ügyet elég részletesen figyelemreméltó egykorú történeti összefoglalás írja: „közbejött a végeken a magyarok zavargása s így úgy a commissiónak a nyomorúságon való előhaladott orvosló munkája, mint a felekezetek ügyének rendezése, minden egyébbel együtt felfüggesztetett.”³⁵

1696-tól igen-igen nehéz napokat látott a fejedelmi idők alatt

³⁴ Udvari kamarai levéltár. „Ungarn. 1702 márc.” fascikulusban. A fascikulus száma 14.750. Másolata a „*Sieb. Act. 1702—1705*” fascikulusban.

³⁵ Az udvari kamara levéltárában, a „*Sieb. Acten, 1702—1705*” jelzetű fascikulusban őrzött „*Brevissimum compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno 1526. usque ad annum 1703*” c. kéziratból. A kézirat 1690-től kezd bőbeszédűbb lenni.

oly gazdagon támogatott református egyház s alig kérdéses, hogy fenttudta volna-e önerejéből sokáig tartani oly mértékben magát, ha 1715-ben végül is nem folyósítatnak újra az akkor már 19 éve nélkülözött cameraticumai.

Ha rendszerbe próbáljuk foglalni a kincstári támogatás közül 1685 és 1703 között lejátszottakat, három törekvés küzdelmére kell azt szétbontanunk:

A volt hatalmi és számbeli többség, amely hatalmi kisebbséggé degradáltatott — a reformátusság — a számára egyedül megmaradt alkotmányos úton igyekezett addigi helyzetét fenntartani.

A volt hatalmi kisebbség, mely ugyan számbeli kisebbség maradt, de hatalmi többséggé lett — a katholikusság — viszont arra törekedett, hogy helyzetét nemcsak a belső szilárdulás és jogkiterjesztés, de vetélytársai lehető teljes jogfosztással való letörése útján is megerősítse.

Az államhatalom a jogkiterjesztés útján — az egyenlő elbánás elve alapján — segítségére sietett ugyan az új hatalmi többségnek, az ő hite osztályosának, de nem adta oda magát a kisebbséggé lett volt hatalmi többség jogfosztás útján való letöréséhez.

Hogy az államhatalom bizonyosan politikumtól vezetett s a külföld szemével is ellenőrzött igazságossága nem tudott pozitív alakban is megnyilvánulni, azt első s talán egyedüli sorban az államkassza korántsem rózsás helyzete s csak másodsorban a végrehajtnak az új hatalmi többséghez tartozása okozta.

A történelem ítélőszéke elé tehát csak az erdélyi katholikusságot lehetne megidézni, ha nem mentené őt is valami, ami úgy látszik mindig jelen való a történet folyamán.

Réz Mihály írja egy igen szép tanulmányában: „*Előbb a szabadság, azután az uralom*. Szükségkép, természetesen és következetesen. Mert a politikai faktorok törekvései felett nem a szabadság, hanem az élet törvénye dominál. Fajok, egyházak, osztályok, pártok, nemzetek egyaránt e törvény alatt állnak. Az életösztön pedig nem csupán szabadságra, hanem az erők érvényesítésére tör. És az erős erejének az érvényesítése: uralom.”³⁶ „Amíg egy közület kifelé akadályozva van erőinek a teljes kifejtésében: függetlenségre törekszik. Ha ezt elérte: a mások feletti imperiumra tör. Mindig ugyanaz a szempont vezet, mindig ugyanaz a törekvés. *Korlátja csupán az*

³⁶ Réz M.: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. Pécs. 1925. 25-ik lapon.

*erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyöngeségében vagy mások erejében.*³⁷

Csak ez az életösztön vezette a XVII. század végén a felszabadult erdélyi katholicizmust, mint azelőtt másfél évszázadon vezette alkotmányos formák közt az uralmon volt reformátusságot is. Itt a politikai érdem Bécsé, hogy igyekezett féken tartani a természetes szenvedélyeket az igazság megtartásával. Pedig protestáns barátsággal soha nem lehetett megvádolni.

A legújabb Erdélyt érintő imperiumváltásban a volt hatalmi többség ma is csupán az alkotmányosság útján tud lépéseket tenni önmagáért. Az új hatalmi többség ma is jogfosztás révén akarja teljesen megsemmisíteni vetélytársát. Az államhatalom — most Románia — azonban nem ismeri az igazságosság elvét, a szenvedélyek fékentartását. Ő odavetette magát az általa többséggé tett nép írtóeszközéül. Szomorú jeléül a XVIII. és a XX. századeleje között némely téren és némely államnál mutatkozó erkölcsi különbségnek.³⁸

³⁷ U. o. 24. l.

³⁸ Köszönettel tartozom az Orsz. Gyűjteményegyetem Tanácsának, hogy számomra a bécsi udvari kamarai levéltárban szükséges kutatást 1929 nyarán lehetővé tette azáltal, hogy felvett a kutatás idejére a bécsi *Magy. Tört. Intézet* ideiglenes rendes tagjául.